

**О НЕКИМ ПИТАЊИМА
СРПСКОХРВАТСКЕ ИНТЕРПУНКЦИЈЕ
(У ПОРЕЂЕЊУ СА РУСКОМ)**

ИРА Е. ИВАНОВА

Међуфакултетска катедра словенских
језика Московског универзитета
»Ломоносов«

UDK 808.61/62—19:808.2—19

Прегледни рад

Примљен: 20. децембра 1989.

Прихваћен: 9. априла 1990.

У раду се разматра систем интерпункције у српскохрватском језику одражен у Правопису из 1960. године у поређењу са руском. Употреба зареза у независним и зависним сложеним реченицама у српскохрватском језику разликује се од употребе тог знака у руском језику. Зависносложене реченице са допунском клаузом издвојеном зарезом имају низ особности које се не могу увијек пратити у руском преводу због другачије употребе знакова интерпункције у руском језику.

У овом раду разматра се систем интерпункције у српскохрватском језику одражен у Правопису из 1960. године¹. Према нашем увиду, у њему утврђена интерпункцијска норма одговара реалној употреби знакова интерпункције у дјелима већине књижевника, бар централног и источног дијела српскохрватске језичке територије.

Систем интерпункције важећи у савременом српскохрватском језику уобичајено је сматрати логичким². При томе се има у виду да знаци интерпункције имају улогу разликовања значења означавајући варијанте интонационо-смисаоног рапчлањивања реченице. То јест овај систем правитира француском типу интерпункције (у складу са познатом класификацијом Л. В. Шчербе)³.

Тим не мање постоје синтаксичке позиције у којим се стављање знакова интерпункције јавља обавезно, а њихово одсуство сматра за изузетак. Тако појединачни зарези обично дијеле истоврсне чланове реченице при набрајању или везане супротним везником. Као обавезан знак јављају се парни зарези који одвајају уводне ријечи, синтагме или реченице, ословљавања, узвице, а такође одредбе иза ријечи коју оне

¹ *Правопис српскохрватског књижевног језика са правописним речником*, Нови Сад — Загреб, 1960.

² Марковић Св., Ајановић М., Диклић З., *Правописни приручник српскохрватског-хрватског српског језика*, Сарајево, 1980, 77.

³ Шчерба Л. В., *Пунктуация, у књ. Языковая система и речевая деятельность*, Ленинград, 1974., 243.

одређују⁴. У зависносложеној реченици зарез дијели главни дио и зависну реченицу која њој претходи. Тако строго обавезни знаци су структурно засновани, они су у корелацији са синтаксичким рапчлањивањем реченице.

Заједно с тим у српскохрватском језику зарез се често јавља као знак за разликовање значења у реченицама чије се нијансе значења могу схватати различито у зависности од присуства или одсуства овога знака интерпункције. То су такозвани контекстуални знаци пошто њихова појава на крају крајева зависи од контекста реченице или ширега контекста, од смисла који њу даје писац⁵.

Број ситуација у којим се употребљавају структурно условљени знаци у српскохрватском језику мањи је него у руском. У том погледу руска интерпункција је ближа њемачкој а српскохрватска — француској.

Диференцијална функција контекстуалних знакова открива се при поређењу страног умјетничког текста са његовим руским умјетничким преводом. У нашем раду пореди се текст романа М. Селимовића *Дервизи и смрт*⁶ и његов руски превод А. Романенка⁷. У низу случајева допунски се разматрају примјери из савремене југословенске периодике. При томе ми полазимо из тачке гледишта читаоца, тј. субјекта који декодира текст уважавајући знаке интерпункције⁸. Основна пажња у раду посвећује се употреби зареза у српскохрватској сложеној реченици.

И. Једно од основних правила српскохрватске интерпункције састоји се у следећем: зарез не смије да нарушава смисаоно јединство⁹. Ако у руском језику два предикативна пара, у правилу, дијели знак интерпункције¹⁰ (осим, на примјер, случаја истоврсне зависности реченица везаних саставним или раставним везником и неких других), у српскохрватском језику не јавља се као обавезна употреба знаца интерпункције између два предикативна пара који представљају саопштење о једном догађају, мада се тај догађај са своје стране може рапчлањивати у сагласности са сваким од предикативних парова. Тако се не одвајају зарезом реченице везане саставним или раставним везником у саставу независноскложене¹¹: *Нова се бура спрема / и Запад кује ланце за плодна поља твоја*¹² (М. Митровић); *Собирается новая буря и Запад кует

⁴ Марковић Св., Ајановић М., Диклић З., *Правописни приручник*, 79—82.

⁵ Валигина Н. С., *Трудные вопросы пунктуации*, Москва, 1983, 164—165.

⁶ Селимовић М., *Дервизи и смрт*, Београд, 1969.

⁷ Селимовић М., *Дервизи и смрт*, Москва, 1969.

⁸ Пеньковский А. Б., Шварцкопф Б. С., *Опыт описания русской пунктуации как функциональной системы*, у књ. *Современная русская пунктуация*, Москва, 1979, 6.

⁹ *Правопис српскохрватског књижевног језика*, 71.

¹⁰ Николаева Т. М., *О функциях пунктуационных знаков в русском языке*, у књ. *Современная русская пунктуация*, Москва, 1979, 27.

¹¹ Марковић Св., Ајановић М., Диклић З., *Правописни приручник*, 82.

¹² Овдје и даље косом цртом ми означавамо одсуство зареза или издвајамо тај знак интерпункције о коме је ријеч.

цепи для твоих плодородных полей¹³. Не само да су Виска пустили да неумерено једе и пије / Већ су му и сами нудили и натакали; *Они не только позволили Виско неумерено есть и пить, но и сами его угощали, подливая ему¹⁴.

Двије реченице везане саставним везником обично се растављају зарезом ако друга од њих изражава резултат, закључак из онога о чему се говори у првој¹⁵. На тај начин зарез у датој ситуацији (за разлику од обично одсутног знака интерпункције) указује да следећа реченица садржи закључак, резултат. Сам по себи текст сложене реченице *Све је дошло у питање, и сада сам само Ахмед, ни шејх, ни Нурудин* не садржи информацију о томе да њен други дио представља закључак првог. У усменом говору та се нијанса мора предавати помоћу интонације, у писаном — на њу указују зарез. Превод ове реченице на руски је по садржају идентичан оригиналу, али то што је подвучено у српскохрватским средствима интерпункције у руском није изражено пошто се по правилима руске интерпункције зарез овдје ставља независно од значењских односа међу дијеловима сложене реченице: Все взято под сомнение, и сейчас я всего лишь Ахмед, не шейх и не Нурудин. Адекватан знак за руску варијанту била би цртица у функцији предавања нијансе резултата: *Все взято под сомнение — и сейчас я всего лишь Ахмед, не шейх и не Нурудин.

Зарез између двије просте реченице у склопу независно сложене са саставним везником може да свједочи о томе да аутор подвлачи садржај друге реченице¹⁶. У реченици *Дрскост ми не би помогла, и немам је...* зарез последице ријечи *помогла* указује на то да дио који слиједи има у сваком случају не мањи значај него први. С разлогом је она на руски језик преведена прикључном конструкцијом: Дерзость мне не помогла бы, да я ею и не обладаю... Припајању је уопште својствено повишено смисаоно значење.¹⁷

II. Употреба знакова интерпункције у зависно слоženим реченицама у српскохрватском језику знатно се разликује од руске ситуације. Овдје се доста досљедно одражава логички принцип српскохрватске интерпункције.

Зависно сложене реченице се обавезно дијели зарезом само у том случају кад зависни дио претходи главном¹⁸. Одвајање зарезом зависне реченице која долази иза главне не врши се увијек. У Правопису налазимо следеће упутство у погледу употребе зареза у зависно слоženим реченицама: »Природа њихове зависности (у саставу зависно сложене — И. И.), доиста, обично и не допушта стављање зареза између зависних и

¹³ Овдје и даље звјездицом су означене реченице које смо на руски језик превели ми.

¹⁴ Примјери су посуђени из књиге Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик II*, Београд, 1974.

¹⁵ Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик II*, 798.

¹⁶ *Правопис српскохрватског књижевног језика*, 95, 98.

¹⁷ Валина Н. С., *Трудные вопросы пунктуации*, Москва, 1983., 14.

¹⁸ *Правопис српскохрватског књижевног језика*, 105.

главних реченица¹⁹. Упореди интерпункцију у српскохрватској сложенуј реченици са узастопном субординацијом: *Одмахнуо је руком / кад сам упитао / да ли зна за убиство у хану* са њој одговарајућом по структури руском: *Он только махнул рукой, когда я спросил, знает ли он об убийстве в хане.

Аутори српскохрватских граматика, правописних приручника повезују стављање зареза у зависносложеним реченицама са нарушавањем њеног смисаоног јединства: »... зависне одвојене зарезом... и својим смислом, и својом интонацијом разликују се од истих таквих језичких елемената чврсто везаних за управне речи или реченице... оне се ипак одликују јачом или слабијом аутономношћу«²⁰. Стављање знака интерпункције повезује се са додатним карактером садржаја зависне реченице, с функцијом прецизације садржаја цијеле главне реченице или неког њеног дијела²¹. М. Стевановић пише о реченицама које садрже додатну информацију као о синтаксичким јединицама са посебном експресивном интонацијом која подвлачи њихов садржај или изражава било какву допунску мисао аутору²².

Нама се чини да су по својим својствима такве зависне реченице блиске допунским зависно-прикључним и шире прикључивању уопште. Нас интересује карактеристике које обједињују све типове конструкција са прикључивањем независно од тога је ли дио који се прикључује одвојен од главне тачком (при парцелацији) или зарезом. Зато ми идемо за ауторима који не супротстављају прикључивање координацији и субординацији. Степен осамостаљености различитих типова прикључних конструкција у датом случају нема за нас велики значај²³.

Допунска зависно-прикључна »садржи у себи саопштење допунског карактера које у било ком погледу појашњава или допуњује то што је речено у главној реченици«²⁴. Исто је значење својствено и другим прикључним конструкцијама²⁵. По нашем мишљењу српскохрватске допунске зависне реченице одвојене зарезом од главне зближава са прикључним конструкцијама и то што и једне и друге дају »интонацију живог разговорног језика, кад се мисао формулише у ходу: изречено је основно а већ наваљује следеће, сјећају се детаљи, нове карактеристике, нове слике«²⁶.

Покушаћемо да покажемо какве особине карактеришу зависносложене реченице са допунским зависно-прикључним и колико су те осо-

¹⁹ Исто, 101.

²⁰ Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик* II, 922.

²¹ Марковић Св., Ајановић М., Диклић З., *Правописни приручник*, 79—82.

²² Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик* II, 922.

²³ Упореди: *Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис современного русского языка*, Москва, 1968, 278.

²⁴ *Грамматика русского языка*, Москва, 1970, 350.

²⁵ Валгина Н. С., *Синтаксис современного русского языка*, Москва, 1973, 263.

²⁶ Валгина Н. С., *Трудные вопросы пунктуации*, 32.

бености својствене српскохрватским зависнословженим реченицама са атрибутивним, објаснидбеним и прилошким реченицама одвојеним зарезом.

1) Према нашим запажањима, главном дијелу српскохрватске зависнословжене реченице, одвојеном зарезом, својствено је, као и базној конструкцији са прикључивањем, одсуство таквих формално-граматичких знакова као што су корелативне ријечи, глаголи, девербативна образовања, предикативи са јаком рекцијом и сл., који свједоче о присуству зависног дијела.

У реченици *Увјерио је сам себе да је постао савјест града...* Он убедио себя в том, будто стал совестью города прелазни глагол увјерити захтијева директан објекат. Главна реченица не може се употријебити самостално. Исто је у реченици... *штета што људи не остављају за собом мирис...* как жалко, что люди не оставляют за собой запах, гдје предикатив *штета* такође захтијева проширење и јавља се као показатељ цјеловитости цијеле реченице. За разлику од наведених у реченици... *свако зна да поступак твога брата није твој, ма какав да је...* *всем известно, что поступок брата не твой, каков бы он ни был* дио који смо издвојили може стојати самостално. Исто својство карактерише базни дио парцелизоване конструкције: парцелизација није могућа у слушају јаке, »обавезне везе кад било какав члан (синтаксичког — И. И.) реда захтијева проширивања другим чланом у одређеној форми»²⁷.

Способност главне реченице да самостално стоји треба разматрати у обавезној вези с тим има ли главна реченица без зависне исто значење које има и са зависном. У српскохрватском језику једна од особина »накнадно додатих« зависних реченица које се одвајају зарезима по мишљењу М. Стевановића састоји се у томе што оне нису неопходне за разумијевање садржаја главне реченице»²⁸. У српскохрватској реченици *Али то сам учинио намјерно, да ништа не покварим. Ноя поступио так намерно, дабы ничего не испортить* значење главне реченице неће се измијенити ако се на њеном крају стави тачка. С друге стране, у следећој реченици: *Рекао сам оно што је истина Я сказал то что было правдой...* главна реченица захтијева иза себе зависну пошто садржи корелативну ријеч *оно*. Ако би после те ријечи стајао зарез, реченица би имала друго значење и могла би стајати самостално. Тада замјеница *оно* не би била корелативна ријеч. Она би указивала на нешто што је већ познато читаоцу.

Поједини типови зависнословжених реченица имају таква структурно-граматичка обиљежја која претпостављају или обавезну употребу зависне или њену необавезност. Тако поредбене зависнословжене реченице које садрже у главном дијелу придјев у поредбеном степену не могу одвојити главну од зависне. Упореди: *Њена привидна чврстина сломила се лакше него што би и најподругљивија машта могла претпоставити;*

²⁷ Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис, 282.

²⁸ Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик* II, 921.

Ее внешняя твердость уступила легче, чем могла себе представить самая насмешливая выдумка.

Многи југословенски лингвисти тврде да се зависна објаснидбена не одваја зарезом од главне реченице, тј. чини са њом једну цјелину по смислу и структури²⁹. Ипак, ми смо сусрели и такве примјере гдје је зависна објаснидбена реченица одвојена зарезом од главне која није повезана чврстом везом са зависном: *Нисам заборавио шта сам мислио прије тога, да се бојим за себе и да жалим њега: Я не забыл, что я думал до этого, / что боюсь за себя и сожалею о нем.* Издвојени дио представља за себе зависносложену реченицу са зависном објаснидбеном која чини једну цјелину са главном. Тај дио наступајући као главна реченица у односу према сљедећој зависној објаснидбеној не захтијева зависну, која овдје испуњава функцију објашњења. Пренебрегавање информације коју у наведеној реченици носе знаци интерпункције доводи до тога да руски превод не предаје у пуној мјери смисао српскохрватске реченице. Ми је схваћамо као зависносложену са узастопном субординацијом, а не као зависносложену реченицу са другом експлицитном зависно-прикључном. Тачнији смисао српскохрватске реченице, по нашем мишљењу, био би изражен перцелизованом конструкцијом: **Я не забыл того, что я думал до этого. Что боюсь за себя и сожалею о нем.* Такође је могућ превод помоћу зависносложене реченице са двотачком пред другом зависном реченицом. Двотачка у датом случају указује на то да зависна реченица иза ње има карактер објашњења³⁰: **Я не забыл того, что я думал до этого: что боюсь за себя и сожалею о нем.* Идентична наведеној је таква сложена конструкција: *Рекао сам оно што је истина, да сам био у недоумици... шта да учиним Я сказал то, что было правдой, / что до сих пор нахожусь в недоумении, как поступить.* И овдје би смисао оригинала био тачније предан помоћу више наведених руских средстава интерпункције.

Карактер накнадног саопштења може бити својствен присупстантивно-атрибутивним зависним реченицама. Такво је значење својствено просекутивном типу тих реченица. »У реченицама дате подврсте веза између главне и зависне реченице нема обавезан карактер. Именица на коју упућује замјеничка ријеч не захтијева прецизирање свога значења«³¹.

Питања везана за синтаксу зависносложених реченица са зависним атрибутивним у српскохрватском подробно су истраживана у радовима П. А. Дмитријева³², у којим се даје паралела између датог типа зависних и уметнутих реченица: »Ни описне додатне ни уметнуте реченице не чине

²⁹ Марковић Св., Ајановић М., Диклић З., *Правописни приручник*, 84; *Правопис српскохрватског књижевног језика*, 77, 108.

³⁰ Упореди: Розентал Д. Э., *Справочник по пунктуации*, Москва 1984. 164.

³¹ *Русская грамматика* ч. II., Москва, 1980, 522.

³² Дмитриев П. А., *Очерки по синтаксису сербохорватского языка*, Ленинград 1966; Исти, *О значении определительных придаточных в сербохорватском языке*, у књ. *Вопросы теории и истории языка*, Ленинград и др.

једну цјелину с главним дијеловима сложених конструкција. Оне садрже допунске, споредна запажања и толико су слабо везане синтаксички са главним дијеловима да могу бити изостављене без посебне штете за смисао³³.

Размотримо текст: *Како сад да кажем самртнику: ходи послушно путевима господа. Кад ме језа обузима од тих скривених путева, о којима моје сићушно знање ни слутње нема. Как мне теперь сказать умирающему: следуй покорно по путям господа твоего? Меня бьет дрожь от этих таинственных путей, о которых мое убогое знание не имеет ни малейшего представления. У српскохрватској реченици коју смо издвојили главна може стојати самостално без зависне. Она изражава завршену мисао, схватљиву из претходног контекста. У случају одсуства зареза зависна би се схватала као рестриктивна чиме би се измијенио смисао цијеле сложене реченице (*Меня бьет дрожь от тех путей, о которых мое знание не имеет ни малейшего представления*). У стварности замјеница тај овдје се не јавља као корелативна ријеч пошто је она употребљена да се укаже на предмет који тек што је именован. Преводилац не користи прикључну конструкцију, он преводи реченицу зависносложеном са консекутивно-атрибутивном зависном. Карактер зависне у преводу се подвлачи замјеницом *этот* (*этых путей*), којој је својствено указивање на тек именовани предмет.*

Интересантно је да при преводу правих атрибутивних реченица, тј. оних које имају рестриктивни карактер (зависна издваја предмет из реда других) и које се не одвајају знаком интерпункције од главне, преводилац избјегава да користи зависну везу у руском језику. На примјер: ... *перед великим пут о коме ништа не знамо...* (*перед великим путем, о котором мы ничего не знаем...) ... *в начале великого, неведомого нам пути...*; *Њен став и њени покрети изгледали су ублажени нечим што нисам знао да одредим...* (*Ее манеры и ее движения... казались смягченными чем-то, чего я не мог бы определить...) *Ее манеры и движения что то смягчало и слаживало; Све спада с мене, као хаљина, као оклоп, и остаје оно што је било прије свега, гола кожа и го човек.* (*Все спадает с меня, как одежда, как доспехи, и остается то, что было в самом начале — голая кожа, нагой человек.) *Все спадает с меня, и остается лишь изначальное — голая кожа, нагой человек; Тако ћу моћи да видим себе какав постајем, то чудо које не познајем.* (*Так я смогу увидеть себя, каким я становлюсь, это чудо, которое мне неведомо.) *Ја смогу увидети, как я стал собой — это чудо неведомо мне...* Користење просте реченице умјесто зависносложене у оригиналу преноси непрекинуту везу међу главним дијелом и зависним српскохрватске сложене реченице.

2) »Прикључне конструкције одликују се интонационим и синтаксичким прекидом између њих и основних сказа³⁴. Чини се да се не

³³ Дмитриев П. А., *Очерки по синтаксису*, 23.

³⁴ Валпина Н. С., *Синтаксис*, 263.

може говорити о потпуном синтаксичком прекиду унутар једне синтаксичке конструкције. Прије је то доста јако слабење синтаксичке везе, слабење једној синтаксичкој конструкцији својствених односа.

У српскохрватском језику зависне реченице које се одвајају зарезом од главне добијају значење својствено прикључним конструкцијама (накнадно настали искази, који изражавају објашњење, оцјену, закључак), за разлику од зависних које се не одвајају зарезом и изражавају јединствен смисао са главном реченицом. Нарушавање синтаксичке везе међу дијеловима зависнослжене реченице — то је нарушавање односа који се изражавају зависним везницима и везничким ријечима.

Упоредићемо двије реченице са зависним које се прикључују главној уз помоћ везника ако са значењем услова: ... *свако би могао да ме пљуне ако бих се оглушио о то своје право. ... каждий смог плонуть мне в лицо, если б я пренебрег своим правом.* Зависна реченица: *именује услове тога о чему се говори у главној. У овој реченици синтаксичка веза долази до изражаја у пуној мјери. У реченици *Прво је устајао Мустафа, ако није спавао код своје куће... Первим вставал Мустафа, если он не спал дома... између главног и зависног дијела одсуствује непосредна међусобна зависност. Зависна реченица изражава накнадно насталу мисао, запажање поводом тога о чему се говорило у главној.**

Понекад зарез последије главне реченице свједочи о нарушавању синтаксичке везе у току говора: *А биће признање кукавичлука, ако будем говорио у пола гласа, понизно. Будет признанием в собственной трусости, если я буду говорить вполголоса, унижаясь.* Такво оформљење реченице омогућава стварање утиска код читаоца да дијелови реченице код говорника не настају истовремено у свијести. Функција паузе, прекида синтаксичке везе у овом умјетничком тексту је таква: изразити збуњеност јунака који неће да изгледа уплашено и представља себи ситуацију у којој он испољава то своје душевно стање.

Слабење синтаксичке везе уочава се у следећој реченици са зависном намјерном: ... *млада дјевојка ме водила, мшао сам спуштених очију, да joj не видим лице, да смыслим ма шта.* Веза између главне реченице и зависне да *joj* не *видим* *лице* представља полузависност³⁵. Везник изражава само нијансу значења циља. Разлика у схватању горе написане реченице и реченице без зареза, гдје би се узрочно-последична зависност сачувала, приближава се разлици у схватању руских варијаната од којих прва представља парцелизовану конструкцију: 1) *... *за мной пришла юная девушка, я шагал, опустив глаза долу. Чтобы не видеть ее лица. Чтобы придумать хоть что-нибудь;* 2) ... *За мной пришла юная девушка, я шатал, опустив глаза долу, чтобы не видеть ее лица, и думая все о том же.* Преводац бира другу варијану не подвлачећи средствима интерпункције посебан смисао српскохрватске реченице, већ тај смисао изражава само лексички. Посљедња фраза именује то што је

³⁵ Правонапис српскохрватског књижевног језика, 77.

окупирао мисли јунака и посредно указује на одсуство узрочно-последичне зависности између главне и зависне реченице.

Н. С. Валгина указује да карактер синтаксичких веза зависне прикључне конструкције са главном подсјећа на односе међу дијеловима независносложене реченице³⁶. Такве односе налазимо у зависносложеним реченицама са зависним просекутивно-атрибутивним реченицама. »По низу црта просекутивна веза се приближава координативној«³⁷. На примјер: *Никог не видим, никог не познајем, знам само да су затворили круг око нас; и оставили ме самог у мучној тишини над мртвцем. Над мртвцем, коме не могу да кажем: зашто дрхти срце твоје.* У реченици коју смо издвојили између главне и зависне стоји зарез пошто зависна припада просекутивно артибутивном типу. При њеном преводу на руски језик помоћу независносложене реченице њен смисао се не би измијенио. Упореди: *Я никого не видел, никого не узнавал, знал только, что толпа замкнула круг, оставив меня в мучительной тишине один на один с покойником. С покойником... и я не могу ему сказать: почему сжимается сердце твоё?

У реченици са зависном намјерном *Тада се у сваком гасе немири, да би постао јак навиком и стеченом сигурношћу у немоћи што долази* веза између главне и зависних реченица толико је ослабљена да преводилац налази за сходно да зависну везу замијени безвезничком: *Угасают волнения, силой твоей становятся приобретенные привычки и ясное сознание, что ты уже ни на что не способен.*

3) »Због своје раздијељености прикључне конструкције добијају већу смисаону тежину него чланови једног исказа... Прикључне конструкције дају могућност да се појачају, истакну и чланови основног исказа, да добију на тежини у смисаоном погледу«³⁸.

Издвајање зависних реченица у српскохрватском језику помоћу знакова интерпункције јавља се као средство истицања њиховог садржаја³⁹. У реченици *Мислио сам да он пише историју нашег доба, али сам посумњао, / зато што су у њему догађаји и људи добијали размјере величине и значаја тек кад су били мртви. Я считал, что он пишет историю нашего времени, но потом усомнился, / потому что люди и события приобретали для него величину и значение лишь после своей кончины.* Издвајање знацима интерпункције зависног дијела служи актуализацију његовог значења. Херој тражи човјека коме би он могао вјеровати. Зато за њега није важан садржај записа хафиза Мухамеда, о коме је ријеч у датој реченици, него његов однос према оном што се дешава крај њега. Руски превод не предаје ову особеност пошто се за сличну зависносложену реченицу у руском језику као средство оформљења у писму јавља тачка: »Карактеристична особина прикључних конструкција са зависним везницима и везничким ријечима јесте то да они добивају карак-

³⁶ Валгина Н. С., *Синтаксис*, 336.

³⁷ Русская грамматика, 521.

³⁸ Валгина Н. С., *Синтаксис*, 270.

³⁹ Правопис српскохрватског књижевног језика, 78.

тер прикључења тек након одвајања од основне реченице, тј. као резултат парцелације. Као формални показатељ тога у писму јавља се тачка која означава дугу паузу.⁴⁰ Руска парцелизована конструкција која би могла бити аналог српскохрватске реченице за зависном одвојеном зарезима превазилази ову по степену експресије. Својство парцелизованог дијела да овлада »смисаоном и емоционалном изражајношћу« јавља се као резултат његовог »интонационог одвајања од синтаксички главног дијела исказа«⁴¹. У складу са степеном интонационо-синтаксичке издвојености његова је смисаона и емоционална изражајност већа него у зависно-прикључним допунских реченица. Зато преводилац не прибјегава парцелацији при преводу на руски језик сложених реченица.

У реченици... он своје држању поклања више пажње него иједан од нас, јер има више да крије... он следио за своим поведеним с бољшим тпанием, чем любой из нас, ибо ему было что скрывать зарез прекида за узрочну зависносложену реченицу обичну везу (он је своје држању поклањао пажњу зато што је имао шта да скрива). Овај прекид нам помаже, заједно с јунаком да усмјеримо своју пажњу прво на главни дио, на саопштење о томе да је један од ликова романа водио рачуна о своје понашању са више пажње него сви који су у тежији и да заједно са главним јунаком тражимо одговор: мора да је Јусуф имао шта да скрива. Тако, захваљујући рапчлањивању реченице помоћу знака интерпункције повисује се информативност и изражајност свега исказа у цјелини.

III. У српскохрватском језику употреба зареза у сложеној реченици може имати и факултативни карактер. »... зарез се може ставити и између тесно повезаних реченица, између зависних и оних које оне одређују или допуњују, али то, наравно, у каквој другој сложеној реченици састављеној од више простих проширених реченица. Ради лакшег разумевања онога где ће најбоље послужити своје циљу, тј. онде где је веза између реченица најлабавија...: То што он има тако је мало према ономе што му се нуди и тако незнатно према ономе што он жели, да му не причињава никакво задовољство ни оно што може да купи. *То, что он имеет, это так мало по сравнению с тем, что ему предлагают, и так незначительно по сравнению с тем, что он хотел бы иметь, / что ему не доставляет удовольствия и то, что он может купить«⁴². Ова правила регулишу употребу зареза у сложеним реченицама у којим нема других основа за стављање ових знакова.

Други факултативни знак је појединачни зарез који ограничава зависну реченицу која долази десно од главне или се налази унутар главне реченице. Такав се зарез ставља ако одсуство означања границе међу реченицама може довести до нарушавања смисла: А то што си казала, мени није јасно. *А то, что ты сказала, мне не понятно. Наве-

⁴⁰ Валпина Н. С., Синтаксис, 266.

⁴¹ Русский язык и советское общество, 278.

⁴² Правопис српскохрватског књижевног језика, 107.

дена реченица при одсуству знака интерпункције била би хомографична реченица: *А то што си казала мени, није јасно. *А то, што ти сказала мње, / непонјатно.*

По нашим запажањима, у многим случајевима употреба зареза у складу са више изложеним правилима разликује се од случајева наведених у Правопису. Упореди: *Ова што ме покренула, вратила ме себи. *Женщина, которая вызвала эти думы, вернула меня к действительности.* Структура наведене реченице је провидна, одсуство знака интерпункције не би довело до њеног нетачног разумијевања. Стиче се утисак да аутор у многим случајевима осјећа потребу да означи структуру реченице, учини текст лакши за схватање. Постојање таквог типа интерпункцијских знакова омета да зарез буде једнозначни сигнал тога да реченица што за њим слиједи располаже оним својствима о којим смо говорили у поглављима I и II (1, 2, 3). Могуће је да је, будући факултативна, таква употреба зареза својствена само појединим ауторима. Специјално истраживање могло би показати тенденције у употреби факултативног зареза у српскохрватском језику.

Дакле, за разлику од руског језика, у коме се, по правилу, интерпункцијом означавају границе између дијелова сложених реченица, у српскохрватском се све сложене синтаксичке структуре не рапчлањују обавезно знаком интерпункције.

У српскохрватском независнослуженој реченици зарез се ставља обавезно ако њене дијелове спаја супротни везник. За остале типове независнослужених реченица знак интерпункције није обавезан. За његову су употребу неопходни одређени услови везани са семантиком реченице. Зарезом се раздвајају независнослужене реченице чији се дијелови спајају саставним или раставним везником ако други дио садржи резултат, закључак из првог или ако писац хоће да нагласи садржај друге реченице.

У зависнослуженој реченици зарез се јавља као обавезан знак само кад зависни дио претходи главном. У већини случајева издвајање зависне реченице зарезима свједочи да у њој постоје допунске смисаоне нијансе.

Зависнослужене реченице са допунским дијеловима издвојеним зарезима имају низ формалних, семантичких и стилистичких особености својствених конструкцијама са прикључивањем: а) изражавање допунске, додатне у односу на основно саопштење информације; б) способност главног дијела да стоји самостално уз чување истог значења као и у саставу сложене реченице; одсуство главног дијела формално-граматичких својстава која свједоче о присуству зависног дијела; в) лабава синтаксичка веза између главног и зависног дијела која подсећа на односе између дијелова независнослужене реченице; г) актуализација дијелова сложене реченице на фону неутрализације њихове смисаоне везе; д) стварање утиска неусиљеног говора, непредвидивост другог дијела исказа.

Интерпункција сложене реченице претпоставља употребу и факултативног знака, зареза, која одваја реченице са сложеним дијеловима или реченице у којим би погрешно рашчлањивање на просте реченице могло да доведе до нарушавања смисла.

ÜBER EINIGE FRAGEN DER SERBOKROATISCHEN INTERPUNKTION

(im Vergleich mit der russischen)

Restimee

In der Arbeit wird das System der Interpunktion im Serbokroatischen erörtert, das in der Rechtschreibung aus dem Jahre 1960 im Vergleich mit der russischen Interpunktion zum Ausdruck gebracht worden ist. Man geht von der Tatsache aus, daß sich im Serbokroatischen um eine logische Interpunktion handelt. In der Arbeit wird die Aufmerksamkeit auf die Kommasetzung in einem zusammengesetzten Satz gelenkt. Es gibt Situationen, wo man ein Komma setzen muß. Parallel dazu wird in der serbokroatischen Sprache ein Komma oft als ein Zeichen zur Unterscheidung der Bedeutung in einem Satz gesetzt. Satzgefüge mit einem durch Kommas getrennten Ergänzungssatz haben eine Reihe formaler, semantischer und stilistischer Merkmale, die man in der russischen Übersetzung wegen des unterschiedlichen Gebrauchs von Interpunktionszeichen im Russischen nicht immer verfolgen kann.